

1. Inleidend hoofdstuk – Genade of Wet?

1.1. Inleiding

Het is een warme zomerdag en de koelte van het kerkgebouw doet weldadig aan. Het orgelspel stopt. De gemeente wordt begroet en “de wet” wordt voorgelezen. Bij het vierde gebod aangekomen leest de dominee: “Gedenk de sabbatdag, dat gij die heiligt...” en je hoort de gemeente bijna denken: “en daarom vieren wij nu dus de zondag...” Terwijl het voorspel tot de volgende psalm klinkt, denk je er toch nog eens over na. Het is je al vaker opgevallen, maar deze keer blijft de vraag in je gedachten hangen: ‘Waarom staat er toch “... maar de zevende dag is de sabbat” en vieren wij de eerste dag?’ Dan volgt de preek en je gedachten worden bepaald bij de boodschap die de voorganger meegeeft.

De kerk gaat uit. De koffie is op en je fietst weer naar huis. Daar aangekomen staat je buurman zijn auto te wassen. Hij is lid van een Evangelische gemeente. Een fijne vent en het komt geregeld voor dat je bij de brievenbus gesprekken met hem hebt over de kerk, de politiek of gewoon over hoe de tuin erbij staat. Hij denkt over veel dingen anders natuurlijk, maar dat maakt gesprekken ook juist leuk. Kom jij met het probleem dat de dominee te weinig tijd heeft voor alle huisbezoeken, dan blijkt dat hij daar in zijn gemeente een “pastorale raad” voor heeft. Ook kun je hele bomen opzetten over liedbundels; bijbelvertalingen, gaven van de Geest en meer van dat soort heikele punten. Het leuke daarbij is dat hij op veel punten zó anders denkt dat je jezelf er bijna niet in herkent, maar dat je toch weet dat ook hij probeert te leven zoals God het wil. Daardoor heb je vreemd genoeg toch meer herkenning bij hem dan bij sommige mensen uit je eigen gemeente. Maar... auto's wassen op zondag is toch wel een beetje vreemd. Zoiets doe je niet!, maar met dat je dat bedenkt, herinner je je weer wat je in de kerk hebt gehoord die ochtend. Met een knipoog naar zijn emmer met sop vraag je: “Hé, het vierde gebod, wat denk jij daar eigenlijk van?” Nou, daar blijkt hij wel weg mee te weten: “De sabbat of de zondag? Nee jôh, dat gold voor Israël. Toen waren ze nog onder de wet, maar dat zijn wij niet meer. Paulus zegt het ergens: alle dagen zijn voor christenen gelijk, dus dat hoeft allemaal niet meer! Nee..., ik moet je eerlijk zeggen: veel christenen hebben moeite met die 24-uurs economie, maar ik geloof dat ik daar niet zoveel moeite mee heb. Zolang we nog maar ergens een moment hebben om naar de kerk te gaan, vind ik het prima dat je op zondag kunt winkelen”, zegt hij terwijl hij de ramen van zijn auto afzeemt.

Dit antwoord moet je nog eens overdenken en je besluit de vraag aan je dominee voor te leggen. Die komt met het antwoord: “De zevende dag gold voor Israël, want die waren onder de wet, maar wij als kerk vieren echter de opstandingsdag, de zondag”. “Dus we zijn niet onder de wet meer, maar... het gebod geldt nog wèl, ...en het is veranderd?”, vraag je. “... Zo ongeveer...” is het antwoord. “Sommige geboden golden voor Israël alleen, om het van de volken af te zonderen, maar dat hoeven christenen niet te doen.” Daarna verwijst hij je naar een bijbelstudieavond die gehouden wordt. Toch vind je dit antwoord niet helemaal bevredigend. Waarom zou nou dit éne gebod in de Tien Geboden zijn veranderd, terwijl de rest gelijk is gebleven? Als het gebod nog wel geldt, ben je dan nog steeds “onder de wet” of niet? Waarom geeft God nu “eeuwigdurende geboden” als Hij ze vervolgens weer verandert of afschaft?

Bovenstaande schets is natuurlijk verzonnen, maar misschien zijn sommige dingen herkenbaar. Er wordt een aantal problemen in genoemd dat de moeite waard is om te bespreken. Voor de reformatorische broeder kan het probleem samengevat worden als: waarom moet je je nauwkeurig aan negen van de Tien Geboden houden, maar kun je het sabbatsgebod iets ruimer interpreteren door de zondag te vieren? Voor de Evangelische broeder zal het probleem meer zijn: houdt het feit dat je niet meer “onder de wet” leeft in, dat het helemaal niet meer uitmaakt wat je doet of laat, of moet je je toch nog wel aan bepaalde geboden houden?

Het grote kader dat aan deze problemen ten grondslag ligt en dat ik in dit boek zal bespreken, is: waarom houd je bepaalde oudtestamentische geboden wèl en waarom

andere niet of anders dan ze geboden zijn? Als belangrijkste probleem wordt het sabbatsgebod bediscussieerd. Dat juist dit gebod bij de kop gepakt wordt, heeft als oorzaak dat het mijns inziens een van de meest centrale geboden in de Bijbel is. Dit kan enige verbazing oproepen. Je zult je misschien afvragen: “Als de sabbat zo belangrijk is, waarom heb ik er dan nog (vrijwel) nooit over horen preken in mijn gemeente?” Deze vraag slaat precies de spijker op zijn kop. In dit boek hoop ik duidelijk te maken dat het sabbatsgebod veel belangrijker is dan in de meeste kerken tot nu toe is benadrukt en dit is mijns inziens grotendeels het gevolg van het feit dat men vaak een verkeerde opvatting heeft over Gods geboden in het algemeen. Zo kom je dus weer terug bij het grotere kader waarin ik de discussie trek.

De bedoeling van dit boek is om zo concreet mogelijk te zijn, en niet te verzanden in een theoretische discussie. Ik zal daarom beginnen met een aantal prikkelende vragen. In de loop van het boek zal antwoord gegeven worden op deze vragen. Maken de vragen geen nieuwsgierigheid in je wakker, dan kun je dit boek beter laten liggen. Is dit wel het geval, dan hoop en bid ik dat je deze vragen en de antwoorden die in dit boek worden gegeven in gebed aan God zult voorleggen en zult onderzoeken of wat ik schrijf in overeenstemming is met de Schrift of niet.

1.2. Een aantal vraagtekens

De hoofdvraag van dit boek is: waarom vieren we als christenen de sabbat niet? Een eerste reactie zal waarschijnlijk zijn: “Omdat dat in het Oude Testament (OT) alleen gold voor Israël. Sabbat vieren klinkt mij wettisch in de oren”. Maar dan heb ik een aantal tegenvragen voor je. De sabbat is toch een onderdeel van de Tien Geboden? Waarom houd je de andere geboden dan wèl, maar de sabbat niet? Die andere geboden waren toch ook alleen aan Israël gegeven? Waarom is het niet “wettisch” om je ouders te eren, maar wèl om de sabbat te vieren? Misschien zeg je: “In die ‘bedeling’ waren de Israëlieten nog onder de wet, maar nu zijn we van die wet verlost. We zijn nu onder de genade”. Maar wat doe je dan met andere geboden die op het eerste gezicht niet zo wettisch klinken? Is het wettisch dat je als christen niet mag stelen? Is het wettisch dat je niet mag liegen? Misschien zeg je dat een christen vanuit het werk van Gods Geest in zijn hart, die geboden vrijwillig houdt en dat je dus niet meer onder de “dwang” van die geboden geplaatst bent. Een christen steelt daardoor “van harte” niet en liegt ook niet, doordat Gods Geest dat gebod “in hem” houdt. Maar mijn vraag is dan: waarom gaat dat ook niet op voor het sabbatsgebod? Waarom zou het wettisch zijn wanneer Gods Geest je in je hart aanspoort om het sabbatsgebod te onderhouden, zoals Hij je ook aanspoort om je ouders te eren of om niet te stelen?

Nog een paar vragen. Waarom vier je het paasfeest en het pinksterfeest die beschreven worden in *Leviticus* 23 wèl, maar bijvoorbeeld de sabbat en het loofhuttenfeest die in hetzelfde hoofdstuk worden geboden niet? Waarschijnlijk is hier opnieuw je antwoord: “Die laatste twee zaken golden voor Israël...”, maar gaat dat argument dan niet óók op voor het paas- en pinksterfeest? Misschien zeg je: het paas- en pinksterfeest waren ook nog belangrijk in het Nieuwe Testament (NT). Je bedoelt daar dan waarschijnlijk iets mee als: “Wanneer een gebod een nieuwtestamentische invulling heeft gekregen, geldt het nu nog steeds, maar anders niet”. Op dit argument zal later uitgebreid worden ingegaan, maar ik wil er nu alvast het volgende over zeggen. Er is geen reden om aan te nemen dat in het NT het loofhuttenfeest en de sabbat niet meer werden gevierd. Er kan met zekerheid gezegd worden dat de Here Jezus de sabbat en alle feesten die in *Leviticus* beschreven staan, vierde en dat zijn volgelingen dat deden. Het is ook zeer aannemelijk dat Paulus het paas- en pinksterfeest vierde volgens de voorschriften uit *Leviticus*. Dus opnieuw kan de vraag gesteld worden: waarom houd je sommige delen van het OT wel in ere en andere niet?

Ik ga nog even door. Binnen christelijke kring zijn er soms hevige discussies gaande over het toestaan van homoseksuele relaties binnen gemeenten. In deze discussies wordt dikwijls geschermd met Bijbelgedeelten die homoseksuele relaties af lijken te keuren. Grotendeels komen deze gedeelten uit het OT. Maar gelden deze geboden dan nog steeds? Zijn geboden rond homoseksueel geslachtsverkeer dan ook niet *aan Israël* gegeven in een tijd dat men nog *onder de wet* leefde? Waarom zou zo'n gebod nog steeds geldigheid

hebben, wanneer andere oudtestamentische geboden opzijgeschoven kunnen worden? Opnieuw zou een antwoord kunnen zijn, dat er in deze specifieke discussie ook nieuwtestamentische teksten zijn te vinden die de oudtestamentische bepalingen lijken te ondersteunen (*Rom.* 1.18-32). Dat mag misschien zo zijn, maar toch wordt deze redenering vaak inconsequent toegepast. Waarom bijvoorbeeld houdt menig christen zich niet aan het verbod om bloed te eten (bijvoorbeeld in de vorm van bloedworst)? Dit verbod lijkt net zo stellig gegeven te worden als het verbod op homoseksueel geslachtsverkeer (vergelijk *Lev.* 17.10-16 en *Lev.* 18) en wordt net zo goed herhaald in het NT (*Hand.* 15.20,29), terwijl er bij mijn weten geen gemeenten zijn die gemeenteleden van het avondmaal zouden willen weren vanwege het eten van bloedworst.

Nog een paar voorbeelden. In Evangelische kring houdt men zich vaak aan het gebod om de tienden (10% van je inkomsten) aan God te geven, maar waarom zou dit gebod nog steeds gelden? In Reformatorische kring wordt het dragen van broeken door vrouwen vaak niet geaccepteerd met een beroep op *Deut.* 22.5, maar andere geboden worden gemakkelijk genegeerd. Het is duidelijk dat er een selectie gemaakt wordt. Sommige geboden worden nog steeds als geldig gezien en andere geboden worden verouderd verklaard en afgeschreven. Meestal is echter niet duidelijk op grond waarvan.

Waarom houd je het ene wel en het andere niet? Waarom geloof je dat het ene gebod alleen aan Israël is gegeven en het andere voor iedereen geldt? Waarom vind je het naleven van het ene Bijbelse gebod normaal voor een christen, en het naleven van het andere Bijbelse gebod een voorbeeld van wetticisme?

1.3. Kerk of Israël?

Aan de mogelijke antwoorden die ik de lezer in de mond gelegd heb, zit een opmerkelijke kant: bepaalde geboden worden niet meer van toepassing verklaard, “omdat zij specifiek golden voor Israël”. Hier ligt de gedachte aan ten grondslag dat God op een geheel andere manier met Israël omging dan dat Hij met de christenen doet. Voor Israël golden de geboden, voor de christenen gelden zij òf niet meer, òf ze gelden op een radicaal andere manier. Deze gedachte komt voort uit het idee dat er in het OT een geheel andere manier was om behouden te worden dan in het NT. In het OT werd je behouden op grond van het onderhouden van de geboden; in het NT door het geloof, en omdat de geboden in het NT niet meer nodig zijn om behouden te worden, hebben ze (bijna) geen functie meer. Deze gedachte is erg oud. Je vindt haar terug vanaf de tweede eeuw na Chr. en zij is in de protestantse traditie vooral algemeen geworden door het werk van Cocceus. De vroegste ontwikkeling van deze gedachte zal nog uitgebreid besproken worden. Het is nu echter nodig om duidelijk te maken waarom deze gedachte zo invloedrijk – en mijns inziens schadelijk is.

Ik zal kort schetsen waartoe de gedachte heeft geleid dat men in het OT behouden werd op grond van het houden van de wet. Stel dat de geboden in het OT vooral gegeven waren als middel om behouden te worden. Je wordt dan direct voor een probleem gesteld: Paulus en andere nieuwtestamentische schrijvers maken namelijk heel duidelijk dat niemand op grond van het houden van geboden behouden *kan* worden. Volgens Paulus kan dat niet in het NT, maar kon dat óók al niet in het OT. Hij citeert hier zelfs een oudtestamentische tekst als bewijs.¹ De mens is door de zondeval zó aangetast dat hij niet meer kan doen wat God van hem vraagt. De mens *kán* dus Gods geboden niet houden, en omdat je alleen door het houden van de geboden behouden kon worden, ... zou er dus *niemand* behouden zijn geworden voordat Christus kwam? Dit kan niet kloppen, maar hoe zit het dan?

Paulus zegt dat men in het OT net als in het NT behouden werd op grond van het geloof in Christus. In het OT moest men geloven in de *komende* Christus. In het NT moest men geloven in de *gekomen* Christus, maar het is hetzelfde geloof op grond waarvan men behouden werd.² Waarom moesten de Israëlieten dan de wet houden? De geboden boden

¹ Zie bijvoorbeeld *Rom.* 3 en daaruit vooral vers 19 en 20. Paulus onderbouwt zijn betoog met een aantal teksten uit de *Psalmen*.

² Zie *Rom.* 4 en *Gal.* 3.

toch een weg om behouden te worden, of was dit toch niet het geval? Wat moet je met een weg die niet begaanbaar is?

Bovenstaande gedachtegang leidt tot één conclusie: wanneer God aan Israël de geboden gaf om daarnaar te leven, en als het tegelijk niet mogelijk was om naar die geboden te leven, dan waren die geboden eigenlijk overbodig. Maar toch wilde God dat Israël naar die geboden leefde. De Israëlieten moesten dus geboden houden, terwijl ze dat niet konden. Daarnaast werden mensen als Abraham, Rachab en David behouden op grond van hun *geloof*.³ Waarom heeft God dan sowieso geboden gegeven?

Met deze vraag heeft de vroege kerk behoorlijk in zijn maag gezeten en er werden zeer uiteenlopende antwoorden op gegeven. Een van de antwoorden die in de kerk populair is geworden, luidde dat de geboden een straf van God voor Israël vormden. Israël was zó zondig geweest dat het de wet van God als straf opgelegd had gekregen. Israël was steeds van God afgeweken en na een tijd was God daar zo kwaad over geworden, dat Hij Israël een straf oplegde: het houden van de geboden. Als weg tot behoud waren deze geboden echter volstrekt zinloos. Leven naar de geboden was als water naar de zee dragen. Het was vervelend en zinloos, maar welke straf is nou leuk?⁴

Zo begon voor veel kerkvaders de échte heilsgeschiedenis pas met de komst van Christus. God had Israël gestraft en maakte nu een nieuw begin met de heidenen. Zij kregen nu het echte heil te horen: een boodschap van behoud door genade en zonder wet. Israël had deze boodschap nooit te horen gekregen, al waren er wel enkelingen aan wie God het ware heil had laten zien. Vandaar dat Paulus kon verwijzen naar Abraham en vandaar dat in *Hebreeën* 11 al veel oudtestamentische gelovigen genoemd konden worden. In het OT was het dus niet alleen maar “wet”, maar was er ook al een heel klein beetje “genade” zichtbaar.⁵

Het is duidelijk dat het OT in deze gedachtegang maar een heel beperkte waarde heeft. Het geeft eigenlijk alleen maar een negatief voorbeeld: Israël had vele malen laten zien hoe het niet moet. “Wettisch” kon daarom ook als synoniem gebruikt worden voor “dat was voor Israël” als het om geboden ging. Het idee dat de geboden niet geldig zijn voor de christen is sinds de tweede eeuw na Chr. hand in hand gegaan met het idee dat Israël een zondig volk was dat gestraft is met Gods geboden. Het échte heil kwam pas aan het licht nadat God Zich tot de niet-Israëlieten richtte. Toen kwam Hij met Zijn boodschap van genade. Gods echte volk bestaat daarom volgens deze gedachte uit de Kerk, Gods nieuwtestamentische volk. Toen God Zich nog richtte tot de Israëlieten was dit slechts een opmaat tot het muziekstuk. De muziek ging pas klinken toen de Kerk ontstond uit vooral niet-Israëlieten.

De bovenstaande gedachten staan ook wel bekend als de “vervangingsleer” of “vervangingstheologie”. God begon zijn werk met Israël, maar omdat Israël ongehoorzaam was, keerde God Zich tot de niet-Israëlieten met Zijn boodschap van genade. Israël werd zo dus *vervangen* door de niet-Israëlieten. Israël werd zwaar gestraft. Het volk werd verstrooid; in het OT al, toen de Assyriërs en Babyloniërs het volk in ballingschappen voerden, en later door de Romeinen. Jeruzalem werd in 70 na Chr. verwoest als gruwelijke consequentie van de gruwelijkste ongehoorzaamheid die denkbaar was: de kruisiging van Christus. Op enkele individuele Israëlieten na, wilde God dan ook niets meer met Zijn oudtestamentische volk temaken hebben. Een nieuw begin werd gemaakt; een nieuw volk werd gekozen; een nieuwe boodschap van genade werd gebracht. Een negatieve kijk op de geboden ging hand in hand met de verwerping van Israël. Deze gedachten hoorden bij elkaar als twee benen van een passer: zonder deze twee benen was de cirkel van de vervangingsleer niet te trekken. Geboden als straf en een verworpen Israël lagen in elkaars verlengde en beide veronderstellingen versterkten elkaar. De wet hoorde bij Israël en genade hoorde bij de Kerk. Straf hoorde bij Israëls ongehoorzaamheid, zoals Gods Geest bij de gehoorzaamheid van de Kerk hoorde. De wet, Israël en verwerping door God, werden dus geplaatst tegenover: de genade, de Kerk en Gods leiding door Zijn Geest.

³ *Hebr.* 11.

⁴ In hoofdstuk 8.3 wordt dit verder uitgewerkt, onder ‘De invloed van “Marcionitisch” denken’.

⁵ Deze gedachte heeft Coccejus systematisch uitgewerkt.

1.4. De vervangingsleer onder vuur

De verwerping van de geboden is daarom de consequentie van de verwerping van Israël en andersom. Deze situatie zorgt voor de Kerk van vandaag voor een probleem. Steeds meer christenen zetten namelijk vraagtekens bij de vervangingsleer. Zij geloven dat God nog steeds “een plan heeft met Israël”. Deze omslag heeft ironisch genoeg eigenlijk vooral plaatsgevonden door de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en de oprichting van de staat Israël in 1948. Sinds 138 na Chr., toen de Romeinen de laatste grote joodse opstand hadden neergeslagen, waren de meeste joden verdreven uit hun land. Ze waren niet meer herkenbaar als “volk met een land”. In het laat-Romeinse rijk, dat werd geregeerd door christelijke keizers, werden allerlei anti-joodse maatregelen getroffen. Nadat het West-Romeinse rijk in elkaar was gestort (476 na Chr), was het in de Middeleeuwen vaak onmogelijk voor joden om land te bezitten. Dit kwam door allerlei discriminerende maatregelen. Het land Israël was inmiddels ingenomen door Arabische volken. Joodse mensen leden door dit alles dikwijls een zwervend bestaan. De christelijke Europese bevolking spuwde joden niet zelden uit. In de 19^e eeuw kwam er bovendien een venijnig soort antisemitisme op, die de anti-joodse houding in Europa versterkte: met allerlei zogenaamd wetenschappelijke theorieën werd de minderwaardigheid van joden “bewezen”. Deze vorm van antisemitisme heeft uiteindelijk geleid tot de brute moord op zes miljoen joodse mensen, gedurende de Tweede Wereldoorlog.

De verschrikkingen van Auschwitz hebben veel christenen wakker geschud en de ogen geopend voor de antisemitische elementen van de vervangingstheologie. Het is ontegenzeggelijk dat de boodschap die de kerk eeuwenlang had gebracht een voedingsbodem heeft gelegd, die de Holocaust mogelijk heeft gemaakt. (Het is bijvoorbeeld niet toevallig dat veel pogroms – gewelddadige jodenvervolgingen – voor de Tweede Wereldoorlog samenvielen met christelijke feesten; met name met het paasfeest). Toen Israël bovendien een paar jaar na de Tweede Wereldoorlog een eigen staat kreeg, leidde ook dat tot veel nieuwe vragen. De diaspora (verstrooiing) van de joden leek gedeeltelijk tenietgedaan. Er bestond opeens weer een aanwijsbaar joods volk met een aanwijsbaar land! De joden hadden zich weliswaar nog niet bekeerd tot de Here Jezus en de vestiging van het land was helaas gevestigd op het antireligieuze zionisme, maar ze woonden toch maar weer in het Bijbelse land! Bekommerde God Zich dan toch nog steeds om Zijn oude volk?

Het gevolg van de historische ontwikkelingen in de twintigste eeuw was dus, dat de vervangingsleer minder algemeen geaccepteerd werd. Je kon niet langer zomaar volhouden dat er geen toekomst meer voor het oudtestamentische volk Israël was. In de laatste jaren is deze ontwikkeling in een stroomversnelling geraakt door een toenemend aantal joden dat in de Here Jezus is gaan geloven, binnen de kerken of binnen Messiasbelijdende joodse groepen. Er bestaat dus uit Gods oudtestamentische volk Israël een groeiend aantal mensen dat de Here Jezus belijdt als verlosser. Dit aantal is nog klein, alhoewel...? Het aantal komt in een ander licht te staan wanneer je bedenkt dat er bij de terugkeer uit de Babylonische ballingschap (in 536 voor Chr.) vele malen minder joden zijn teruggekeerd naar het land Israël dan er nu joden zijn die zijn teruggekeerd naar hun Messias. Over de terugkeer uit de Babylonische ballingschap wordt gesproken als over een wonder. Je mag de huidige joodse terugkeer naar de Messias daarom rustig ook zo noemen!⁶

In veel christelijke gemeenten is er op grond van deze drie ontwikkelingen een ommekeer ontstaan. Samenvattend: 1) De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog waren te gruwelijk om verklaard te kunnen worden door het idee dat Israël was afgeschreven. 2) Door de oprichting van de staat Israël werd Israël als volk opeens weer concreet: deze terugkeer naar het Land moest theologisch verklaard worden. En als laatste

⁶Zie Van der Poll (2001) 93 e.v.

punt: 3) de groep Messiasbelijdende joden groeide, waardoor het erop leek dat God “een keer ten goede” bracht in het lot van Zijn volk⁷.

In vrijwel geen enkele gemeente zal door dit alles nog geleerd worden dat Israël als volk geen toekomst meer heeft bij God. In sommige gemeenten worden “Israël-avonden” belegd en het is tekenend dat een organisatie als “Christenen voor Israël” kan bestaan en steeds meer leden telt!

Het dogma dat “de Kerk in de plaats van Israël is gekomen” wordt weinig meer geleerd. Het is echter een misverstand dat deze leerstelling zomaar geschrapt kan worden, zonder dat er naar de consequenties gekeken wordt. Mijns inziens is het nodig dat het dogma “genade *in plaats van wet*” evenzeer kritisch wordt bekeken. Begrijp mij goed: ik wil niets afdoen aan Gods genade als enige weg om behouden te worden. Ik wil ook geen wetticisme prediken. De genade van God is het meest centrale thema in de Bijbel. Dat moet dus zeer zeker blijven staan! Waar het mij om gaat is dat de genade niet *tegenover* de wet moet worden geplaatst. Wanneer het zo is dat de vervangingstheologie is gegrond op twee zuilen: 1) een negatieve visie op Gods geboden en 2) de eeuwige verwerping van Israël, dan kun je niet één van de twee zuilen omzagen en de andere laten staan. Wanneer je belijdt dat God nog steeds een plan heeft met Zijn volk Israël, dan moet je ook je negatieve visie op “de wet” laten varen.

De visie van veel hedendaagse christenen op Israëls toekomst, is mijns inziens slecht doordacht. Men probeert een positieve visie op Israël te ontwikkelen waarbij men *tegelijk* blijft volhouden dat Gods geboden (gedeeltelijk) hebben afgedaan, maar dit is hinken op twee gedachten. Gods geboden moeten opnieuw worden ontdekt in het huidige christendom. Niet om een nieuw soort wetticisme te prediken, *maar om de genade die God in Zijn geboden heeft laten zien, te herontdekken.*

1.5. Slotopmerkingen

Met dit boek hoop ik aan het proces van herontdekking een bijdrage te leveren en een bespreking van het sabbatsgebod is hiertoe bijzonder goed geschikt. Het sabbatsgebod heeft namelijk meer dan andere geboden de betekenis dat God dóórgaat met Zijn volk Israël en Zich voor altijd met Zijn volk verbonden heeft. Daarnaast heeft het onderhouden van het sabbatsgebod bij veel christenen een “wettische” en “oudtestamentische” bijklank. Mijn bedoeling is om in het eerste deel van dit boek het mooie te laten zien van Gods geboden in het algemeen en van het sabbatsgebod in het bijzonder. In hoofdstuk 2 zal ik uiteen zetten dat Gods *genade* centraal staat in Zijn geboden. Ik zal laten zien dat men in het OT niet behouden werd door het onderhouden van de wet, maar door het geloof in de komende Messias. In hoofdstuk 3 zal ik aantonen dat Gods genade heel specifiek naar voren komt in het sabbatsgebod en dat die genade in de eerste plaats geldt voor Israël. Beide pijlers van de vervangingstheologie kunnen zo worden bekritiseerd. In het tweede deel van dit boek zal ik vervolgens bespreken hoe de sabbat is benaderd in het vroegste christendom. Hierbij zullen de belangrijkste bronnen tot ongeveer de tweede eeuw na Chr. besproken worden, met een enkel uitstapje naar een bron van later datum. Aan het slot van dit laatste deel zal tenslotte besproken worden wat de sabbat vandaag nog kan betekenen voor gelovigen in Christus.

⁷ Zoals in de oudtestamentische profetieën was voorzeggd. Zie bijvoorbeeld *Jer.* 29.14; 30.3,18; 31.23; 32.44; 33.7,11,26.

